

Кримінальна історія

Анатолій Дімаров

I

Про те, що Володя Батанов під слідством, я дізнався зовсім випадково.

Ми зрідка з ним переписувалися, посилаючи один одному коротенькі листи чисто ділового змісту. Я ненавиджу епістолярну творчість, гіршої кари, ніж написати кому-небудь листа, для мене важко й придумати. Може, це пов'язано з моїм фахом: я журналіст, тож щодня набиваю писаниною таку оскому, що потім на папір не можу й дивитись, а тут сідай і знову пиши. Із страхом стрічаю майже всі свята тільки тому, що треба писати вітальні листівки, десятки вітальних листівок, вимучувати з себе всі оті фрази. Володя теж не схильний особливо розтікатися "мислю по дереву": добридень, скупий виклад того, що змусило його взятися за перо, і — до побачення. Таке листування цілком нас влаштовувало, тим більше що під час зустрічей (Володя жив у південному місті) ми мали повну можливість наговоритися досхочу, дізнатися про все, що сталося в житті кожного з нас.

А тут якось так сталося, що ми не писали один одному десь із півроку, і коли я зустрів нашого спільного знайомого, який приїхав із того ж південного міста, та запитав, як там поживає Володя, він здивовано подивився на мене.

— Ви нічого не знаєте?

— А що я маю знати?

— Та Володя ж під слідством!

— Під слідством? — перепитав вражено я.

— Еге ж, ось уже кілька місяців. У нього взяли навіть розписку про невиїзд. І був обшук: вилучили весь інструмент і матер'ял...

Весь той день я ходив приголомшений. Робота валилася з рук, думав про Володю. Не вкладалося в голову, що Володя під слідством, ворушилася надія, що наш спільний знайомий щось переплутав. Володя був набагато молодший од мене: годився в сини, ми були пов'язані отією непоказною тихою дружбою, яка можлива лише поміж чоловіками. Приїжджаючи до Києва, він завжди зупинявся в мене, і навіть моя дружина, для якої кожен гість — татарин, привітно стрічала Володю. Я теж, коли був у відрядженні в тому південному місті, зупинявся найчастіше в нього. Хоч готель для мене ніколи не був проблемою. Досить показати посвідчення, і найнепрístupніша чергова розпливалася у гостинній усмішці.

Обшук, під слідством — що за дурниці!

Ледь діждався кінця робочого дня. Мало не бігцем подався додому. З роботи, де довелося б розмовляти при свідках, дзвонити не хотів. Скинув шапку, пальто — і до телефону.

— Що сталося? — Дружина, звикла до того, що я неспіхом заходжу до хати, вже стояла наді мною. Не перевзувся навіть у капці, так у черевиках забрюханих до

кімнати і вбіг: вчинок в очах моєї дружини зовсім уже непростимий.

— Щось із мамою?

Її мати, а моя теща, жила окремо. Розміняли ще десять років тому трикімнатну квартиру на двокімнатну й однокімнатну: разом не вжились. І не я з тещею — моя дружина з рідною мамою. Характер в обох — тільки полками командувати. То в нас усі оті роки, поки й не розмінялися, тривали майже щоденні баталії. І я поміж ними двома — нейтральна ота територія, на яку найбільше падає мін та снарядів. Було — не хочеться й згадувати!

Тепер теща живе в другому кінці міста і спілкується з нами в основному по телефону. Та ще ми раз на місяць її провідуємо. Їй живеться не так уже й погано: має сімдесят карбованців пенсії та ще підробляє тим, що в'яже светри й жіночі шапки. Ось і на мені светр — тещин подарунок, не вилажу цілісіньку зиму. Жінка купила новий, а я все ношу цей, такий він зручний та теплий.

Останнім часом теща стала здавати: обсіли хвороби. Як тиждень, так і "швидка допомога". Тож дружина й подумала, чи не до її мами дзвоню.

— Не до мами.

— А до кого ж?

— До Володі Батанова. — Мені уже ніколи пояснювати, що та до чого: набираю саме код міста. І Володин уже телефон. — Потім розповім.

Довго дзвоню — не озивалось. Я вже хотів і рурку покласти, коли по той бік клацнуло:

— Слухаю.

Володя! Я його голос за тисячу кілометрів узнав би. Спокійний, розважливий, ніколи його не підвищував.

— Володя?

— Це ви, Миколо Степановичу?

— А то хто ж... — Спитати б у лоб, так дружина ж над головою: стоїть, прислухається. От уже звичка! — Як, Володю, життя?

— Нормально.

Завжди у нього "нормально", що б не сталося. А може, й справді то все вигадки?

— В тебе нічого не сталося, Володю?

Помовчав. Подихав у рурку.

— То ви вже знаєте?

— Та мені тут розповів... — Я назвав прізвище. — Він саме в Києві... Це правда, Володю?

— Що я під слідством? — Голос Володин такий, наче йшлося про найзвичайнісіньку річ. — Правда, Миколо Степановичу. — Трохи помовчав, додав: — І обшук був. Забрали все.

— Це якесь непорозуміння, Володю? — Я все ще надіявся: зараз він скаже, що й слідство, і обшук сталися через якусь помилку. Але Володя лишився Володею:

— Все правильно, Миколо Степановичу. Маю те, що заробив. — Подихав у рурку. —

До побачення.

Рівний, спокійний голос. Наче весь оцей жах скоївся з кимось іншим — не з ним.

— Володю!.. Володю!.. — По той бік уже піпікало. Часто і болісно.

Поклав рурку, розгублено подивився на дружину:

— Володя під слідством.

Й одразу ж почув:

— Я так і знала! Догралися зі своїм камінням!

— Причім тут каміння? — завівсь я одразу ж: жінка наступила на мій найболючіший мозоль. — Причім тут каміння!

— Притім! Діждемося, що й тебе посадять.

— Тьху!

— Не плюйся! Краще, ніж плюватися, слухався б розумних людей.

— Це ти — розумна людина?

Слово по слову — завелися. Не розмовляли, поки й у ліжку лягли. І так гірко було на душі, так на дружину образливо. Ну як вона не розуміє, що чоловікові потрібна хоч якась невелика продохвина? З дня у день, як той віл, приходиш додому, весь вимотаний: газета, як та молотарка, — барабан реве, тільки встигай подавати, не встиг здати в номер, а вже сушиш голову, що завтра здаватимеш, недарма ж газетярі по інфарктах та смертності на першому місці, — мимоволі шукаєш забуття, щоб дати відпочинок змученому мозкові. Той марки колекціонує, той етикетки від сірникових коробок, той придбав скрипку та й терзає слух своїх ближніх, а моє захоплення, моє хобі — каміння. Як зайду до кімнати, як гляну на камені, що стоять на полицях, сяють красою, — на душі посвітлішає. "Ти за цим камінням скоро й про рідну дружину забудеш!" — "А ти ж що хотіла, щоб я пив та гуляв, як це дехто робить? Та скажи спасибі, що я колекціую камінці, а не жінок! Камінці, може, й наш шлюб зберегли".

Отут і доведеться зробити невеликий відступ: розповісти про каміння. Без цього подальша вся розповідь буде не зовсім зрозумілою.

Отже, так.

Насамперед мушу повідомити, що я не геолог. Не належу до цього непосидючого племені, хоч, признатися, завжди заздрив його представникам, та й досі заздрю. Коли б починав жити наново, то після середньої школи обов'язково подав би документи на геологічний. Хоч робота в газеті теж цікава по-своєму, але її не порівняти з фахом геолога. Геолога справжнього, а не того, що протирає штани в кабінетах. Бо є і льотчики, які літали тільки в училищі, й моряки, які замість штурвалів крутять ручки арифмометрів, — без них теж не обійтися, кому, як то кажуть, на роду написано: літати чи повзати, та все ж краще літати. Тож коли б хто вернув мені молоді мої літа, я обов'язково пішов би в геологію, а так лише поповнив невмирущі ряди дилетантів, для яких геологія — хобі, але хобі таке, без якого вони вже і не можуть уявити свого подальшого життя.

Я "захворів" камінням (іншого слова, ніж "захворів", не можу добрати. Міг би написати ще "заразився", але слово це носить вже негативний відтінок, а моя "хвороба"

нічого, крім втіхи, мені не приносила)... Тож я "захворів" камінням років із двадцять тому, коли підібрав перший свій халцедон. Тоді я ще не знав, що це — халцедон, в Коктебелі ці камінці називали "ферлампіксами" — від грецького слова "дивовижний", а що всі ці ферлампікси є агати й сердоліки, об'єднані в групу халцедонів, я довідався вже значно пізніше, коли повернувся до Києва та показав свою першу колекцію знайомому геологові. Тож двадцять літ тому я підібрав свій перший сердолік, і "хвороба" ввійшла в мене одразу ж, щоб потім уже й сидіти в мені всі оці двадцять років: вона одразу ж стала хронічною, невиліковною.

Досі пам'ятаю той свій перший сердолік, свою із ним зустріч. Я вже знав, що море викидає на берег коктебельської бухти оті ферлампікси, не раз бачив схилені постаті, що повільно пересувалися вздовж берега, пильно дивлячись собі під ноги, мені спершу, коли я їх побачив, здалося, що вони щось загубили — якісь особливо цінні каблучки, золоті годинники і тепер, збожеволівши, виходять щодня на безнадійний пошук, потім я довідався, що шукають вони зовсім інше. "За камінцями полюють!" — сказав мій знайомий, і стільки зневаги було в його голосі, що я й не подумав би поповнити ряди отих диваків. Але одного ранку, коли я вийшов до моря, воно взяло та й виплеснуло мені прямо під ноги отой ферлампікс. Мені спершу здалося, що хвиля винесла жарину чи вогник, такий спалах червоний зблиснув у мене під ногами. І поки я його роздивлявся, набігла друга хвиля і з глузливим шелестом злизала той вогник углиб.

З диким вигуком, як був, у черевиках, я стрибонув прямо в воду, наздогнав, підхопив, затис камінець у руці.

Штани були мокрі до колін, вода стікала патьоками, але я не звертав на те уваги. Одійшов подалі од води, розтулив міцно стиснутий кулак.

І тут сталося чудо: вогник не згас, поки я його ловив і ніс у руці, він розгорівся ще дужче — веселе, святкове палахкотіння червоного, сховане в прозорому, наче скло, тілі. Ні, не скло, скло було б мертве, а це тіло жило, переливалося ніжним перламутровим поблиском. І посередині в ньому — червоний вогонь. Живцем вихоплений із таємничих глибин, піднесений мені у дарунок.

Відтоді й почалася кам'яна моя хвороба. Схоплювався, ледь світало, бігцем гнав до моря: мені щоразу здавалося, що на березі вже лежить найрозкішніший, дивовижної краси камінь. Тож повинен устигнути першим, щоб він дістався мені. Часом встигав, а часом попереду вже бачив дві-три скоцюрблені постаті і ладен був їх потопити: весь час здавалося, що вони повизбирують усі камінці. Я їх обганяв, дехто з них обганяв мене, в свою чергу, і то були такі ж, як я, неофіти, яких палила не хвороба навіть — гарячка: справжній каменяр ніколи не прагнутиме бігти попереду, його камінь чекає на нього, хай би перед ним пройшло сто чоловік. Це я засвоїв пізніше, а спершу намагався обов'язково бути попереду, і мені, звісно ж, діставалося найменше.

Та все ж на кінець відпустки назбирав тих камінців на цілу коробку, що з-під цукерок. Сердоліки, агати, кольорові яшми, або "собачки", як їх називали коктебельські старожили. Викладені старанно на ваті, відшліфовані, відполіровані морем, вони переливалися кольоровою гамою, вбирали очі вибагливим, фантастичним малюнком.

Це був мій найбільший скарб, я не розстався б із ним ні за які мільйони.

Повернувся з відпустки: спина чорна, обсмажена сонцем, а живіт, груди білі, як у слимака.

— Чи ти весь час рачки там лазив? — здивувалася дружина.

Я мовчки дістав свою заповітну коробку, поніс до столу, ближче до світла. Поклав, обережно розкрив.

— Ось!

— Що це?

— Ферлампікси. — Гордість так і розпирала мене. — Сам назбирав!

— Гарненькі.

— Гарненькі! Що ти розумієш — гарненькі! Ти бачила щось на світі красивіше?

І весь рік, аж до відпустки наступної, мені якщо й снилося щось, то тільки коктебельська бухта. Її розкішні дарунки.

Побував у Коктебелі іще раз, іще (вдруге вже з дружиною, надіючись, що й вона "захворіє" кам'яною хворобою, але в неї виявився стійкий імунітет), а згодом, довідавшись, що халцедони трапляються не тільки в Коктебелі, що цей мінерал досить поширений, я потроху-потроху та й розширив географію пошуків, вирушаючи щоліта в усе нові й нові мандри.

І де тільки мене не носило протягом оцих двадцяти літ! Кавказ і Тюман, Північний Урал і Середня Азія, Казахстан, Памір, Забайкалля, Тянь-Шань — я заживо засмажувався на такирах Бекпакдали, задихався посеред висотних долин Мургабу, до кісток промерзав на Тюмані; мене їв гнус, жалили павуки, вся нечисть отруйна, яка повзала, літала, стрибала, день і ніч полювала за мною, я привозив додому й фурункули, й дизентерію, та все не каюся, бо той вогонь, що спалахнув у мені одного ранку на коктебельському пляжі, вже не згасав і на мить: я надійно й назавжди поповнив загін каменярів, або, як ми самі себе називаємо, любителів каменю.

І кого тільки не доводилося стрічати у цих мандрах! З якими тільки диваками не доводилося стикатись! Були навіть такі, що покидали й сім'ї, коли ставали перед дилемою: або сім'я, або камінь. Пам'ятаю, зустріли одного такого в горах Паміру: одяг — лахміття, взувачка — на чесному слові, обличчя — здичавіле, густо заросле волоссям, тільки очі горять фанатичним вогнем. У руці — молоток, за плечима — величезний рюкзак. Коли він його опустив важко на землю, ніхто з нас не міг його підняти: рюкзак майже по зав'язку був забитий камінням. Щоб набрати побільше каміння, він викинув майже всі харчі: консерви, крупи, сало, цукор — лишив тільки галети, що нічого не важили. Тими галетами й перебивався майже тиждень, поки вибрався на дорогу. Схуд так, що й кістки торохкотіли, але не викинув жодного камінця.

Познайомилися, нагодували. (Як він їв! Немов після концтабору). Вдячний, він дав нам свою адресу, запросив завітати в гості. "Ви побачите одну з кращих колекцій", — сказав без зайвої скромності. Москвич, доктор наук.

За півроку, приїхавши до Москви, я йому зателефонував, нагадав про Памір. Він так

зрадів, немов почув голос найдорожчої у світі людини: "Приїжджайте! Негайно". І до півночі мене не одпускав. Показував свою і справді багатющу колекцію, зібрану замалим не по всьому світу, діставав кожен кристал із такою обережною ніжністю, наче це було його найулюбленіше дитя.

Він, звісно, давно отямився од памірських мандрів своїх: поправився, поголене обличчя відтіняла акуратна професорська борідка, тільки очі палахкотіли тим же фанатичним вогнем.

З того часу ми з ним переписуємось, а то й передзвонюємося, збираємося разом рушити в мандри по камінь (мене часом мороз пробирає по тілу, як подумаю, куди може завести оцей божевільний!), обмінюємося найцікавішими зразками каміння. Але не про нього моя розповідь, хоч там і було про що розповісти, стільки траплялося з ним неймовірних пригод, а про Володю Батанова, мого вже південного друга, який чомусь попав під слідство.

Що з ним сталося? Що він накоїв?

У вухах моїх лунало й лунало його наболіло-спокійне: "Маю те, що заробив".

Так що ж він заробив?

II

З Володею Батановим кам'яна доля моя звела мене на Кавказі, а вірніше — в Іджевані, у Вірменії. Чому я опинився в Іджевані, читач уже, мабуть, догадується: там є величезний кар'єр, який постачає сировиною бентонітовий комбінат. Бентоніт — отака собі глина, що нагадує мило: коли пройде дощ, то не родилася ще людина, яка змогла б утриматися на ній на ногах. А кар'єр той оточують симпатичні гірки: Тулут, Керцеус, і в тих гірках, наче ізюминки в булці, запечені кольорові яшми й агати. Сотні, тисячі, мільйони агатів запаковані в таку міцнющу породу, що найважчий молоток одскакує од неї, наче од сталі. Породу любить ховати свої скарби в найміцнішу броню, і добувати їх доводиться кров'ю і потом.

Коли б я був поетом, я склав би оду вірменським агатам: вони того заслуговують.

Перший іджеванський агат побачив, звісно ж, у москвича (якщо ви потрапите на безлюдний острів, якщо опинитесь у найглухішій тайзі і наткнетесь на слід людини, так і знайте: то слід москвича. Де мені не доводилося бувати, переді мною був обов'язково москвич). Тож перший іджеванський агат я побачив у москвича й одразу ж зроаумів, що чогось кращого мені вже не бачити, доки й житиму.

Уявіть синє поле. Синє-синє сапфірове поле. Синь густа, а водночас і трохи прозора, вона наче підсвічена зсередини невидимим сонцем, теж синього кольору. А посередині того синього-синього поля зметнувся язик такого гарячого полум'я, що я спершу боявся діткнутись до нього рукою: обпалить! Та природі й цього здалося замало: поверх того червоного спалаху вона пустила цнотливо білу хмаринку, а все поле обплела золотим візерунком. Золоті мережива на синьому тлі. Подумала-подумала та й розкидала по тому мереживі червоні цятки.

Бачили вірменські килими? Так оті всі килими — бліда копія іджеванських агатів.

Після того я втратив спокій. Агат той ввижався мені серед білого дня, насинався

ночами. Я вже розумів, що жити не зможу, коли не дістану подібного.

Ще взимку став готуватися до поїздки у Вірменію. Дістав новий геологічний молоток (вола можна запросто вбити таким молотком!), чотирикілограмову кувалду. Вистругав із акації ручку. Зубила з найтвердішої сталі взявся роздобути Павло Євгенович, майже двометрового зросту чоловіка, якого я спокусив тими агатами. Павло Євгенович працював за молодих літ у кам'яному кар'єрі, так що лупати камінь йому не вдивовижу.

Не буду описувати, як ми збирались. Як діставали консерви та інші продукти (їхали ж на півмісяця), як купували посеред курортного сезону квитки на літак, а головне — як одбивалися од наших жінок. Вони ніяк не могли зрозуміти, чого нас несе провести свою відпустку в глиняному кар'єрі, а не на березі моря. Не інакше — остаточно збожеволіли! Головне: ми благополучно дісталися до місця і поселилися не в наметі, як передбачалось, а в селі Саригюх, за три кілометри від кар'єру, у вірменській родині.

Досі я, грішний, стрічався з вірменами переважно на ринках. Тож поволі-поволі складалося враження, що коли не всі вони торговці й спекулянти, то переважна їхня більшість. Тепер же я мав нагоду на власні очі переконатись, як я помилявся. Більш чесного, працювितого й гостинного народу мені ще не доводилося стрічати. Таких спрацьованих рук, як у нашого господаря, я не бачив навіть в українських колгоспників: уся сім'я, від найменшої дитини до найветхішого діда, з ранку до вечора працювитими бджолами поралася на господарстві.

У господаря було троє дочок і троє синів — імена синів починалися з літери С: Сос, Санасар і Сосун. Сос був уже одружений на красуні Римі, він весь вдався у батька, такий же смаглявий і чорноокий, Санасар ще парубкував, і рудішого парубка не було на весь Саригюх, а Сосун ходив до школи, і було в нього ще стільки дитинного, що хотілось усміхатися, дивлячись на нього. Якось я дав йому потримати мій складаний ніж — він так ним бавився, що в мене не вистачило духу той ніж одібрати. І відтоді Сосун став ходити з нами до кар'єру (були саме канікули) — одробляти подарований ніж.

Тож ми з раннього ранку до пізнього вечора пропадали на тому кар'єрі. А вірніше: на горах Керцеусі й Тулуті. Заривалися в землю, лупали скелю як прокляті, гострі скалки раз по раз одлітали од каміння, поціляли нас по руках, по ногах, по обличчі, ми були списані шрами, мов зарізяки, але й не подумали б одступитися, бо винагородою за всі наші страждання були вірменські агати, які зрідка траплялися в тому кам'яному масиві.

Особливо старався Павло Євгенович: підступав до чергової брили з важкою кувалдою і, накачуючи в чималенький животище повітря, наче в компресор, люто кидався на камінь. Гух! Гух! Гух! — бив щосили у скелю, розколюючи її на окремі брили, і гострі, як бритва, осколки так навсібіч і свистіли. Але я й не думав одбігати подалі, я підлазив майже під молот, вдивляючись жадібно в черговий скол: чи не появиться нарешті агат.

І ось наступала жадана хвилина:

— Агат!

Кидали молоток і кувалду, схилялися над брилою. Там із сірого тла витикалася благородна мигдалина — ми ніжно голубили її, ладні цілувати, потім заходжувалися вивільняти з кам'яного полону.

Удар, іще удар — обережно, щоб не пошкодити! — мигдалина вилущувалася, наче яйце, покірно лягала на наші долоні.

За мільйони літ вона вперше побачила світло!

Ми ще не знали, що в неї всередині. Які застигли там фарби, який зачаївся малюнок. Про це дізнаємося в Києві, розрізавши її навпіл, але й зараз ми відчуваємо себе на сьомому небі, і всі наші шрами, вся наша втома і муки були аж ніщо супроти оцієї кам'яної царівни.

З Володею Батановим ми познайомилися під час дощу, і дощі нас прали майже щодня, даремно ж Іджеван перекладався з вірменської, як "мокрый мішок". Тож і цього разу наповзла чорна хмара, і така линула злива, що ми одразу ж промокли до нитки, покидали свій інструмент та й помчали до халабуди, в якій колись зберігалася вибухівка, а тепер вона стояла порожня. Ускочили до неї спрожого і ледь не збили з ніг високого хлопця, що раніше нас заховався од зливи.

Гуло й плюскотіло халабуду шарпало так, що здавалось: от-от розвалиться, блискавиці били майже біля порога — гострі спалахи синього світла сліпили нам очі, ми аж голови в плечі вбирали, чекаючи чергового, що весь світ роздирав, тріскоту, а хлопець стояв такий незворушно-спокійний, наче вся оця вакханалія його й не обходила.

Стояв і тримав у руці молоток.

Той молоток і привернув насамперед нашу увагу.

Це був геологічний молоток, такий, як у нас. Такий, та не такий.

Похромований, з довгою металевою ручкою, він вражав якоюсь особливою благородною вишуканістю, продуманою доцільністю. Наші молотки поруч із оцим витвором мистецтва здавалися б грубими та неохайними.

— Можна глянути?

Усміхнувшись, хлопець простягнув мені дивовижний цей витвір. Металева ручка, покрита чорною гумою, так і вросла в мою долоню. Не втримався, махнув: молоток був замашний та зручний. Не інакше як імпортний.

— Де ви дістали таке чудо?

— Сам зробив.

— Сам?! — Я вже уважніше придивився до хлопця. Симпатичне обличчя, чисті, позначені приязним усміхом очі. І якась особлива спокійна стриманість.

— Ви теж каменяр?

— Каменяр. Ось. — Поліз до кишені штормівки і замість документа простягнув нам надбиту мигдалину.

Ми так і охнули: вогняна блискавка посеред синього неба.

— Де ви її підняли? — В Павла Євгеновича вже й очі загорілися, він, здається,

готовий був негайно бігти туди — шукати другу половину.

"Еге ж, так він тобі й скаже!" — подумав я про себе: я вже знав каменелюбну цю публіку, мені не вірилося, щоб хлопець отак запросто показав нам місце, де знайшов цей дивовижний агат. А він махнув рукою в бік водяної стіни, що гула за дверима:

— Там. Хочете, покажу?

Ще б не хотіли!

— Тільки хай пройде дощ.

"Він що, з блаженних?" — подумалося мені. Щоб каменяря отак запросто показав місце, де знайшов свій найкращий агат? Ну, знаєте!..

— Давайте знайомитись, — сказав тоді Павло Євгенович: боявся, мабуть, що цей дивак передумає. І простягнув свою широку, наче лопата, долоню: — Павло.

— Володя.

Я в свою чергу назвався теж.

Так я познайомився з Володею Батановим, і жодного разу мені не довелося в ньому розчаруватись. Володі була притаманна якась особлива делікатність, якась непоказна природжена шляхетність. Особливо прекрасним був його усміх — тоді він розкривався весь, до кінця.

Коли злива скінчилась і відшуміли скажені потоки, коли глина трохи підсохла і можна було сьак-так іти, Володя повів нас на те місце, де знайшов агат.

— Ось тут.

Над нами нависав земляний карниз, і в тому карнизі, в жовтій глині, темніла свіжа заколупина.

— Можна ваш молоток? — У мене вже свербіли руки.

— Будь ласка.

Один кінець молотка був гострий, як дзьоб хижого птаха, а другий — обушком. Як і належалося геологічному молоткові. Я загнав дзьоб у глину, відвалив добрий шмат. І звідти одразу ж вивалилась чималенька мигдалина.

Агат!

Павло Євгенович відразу ж її підхопив, зачукикав любовно на долоні.

— Дайте я гляну.

По черзі брали до рук важку холодну мигдалину, намагаючись догадатися, що в неї в середині.

Я знову взявся за молоток. І ще раз вивалив мигдалину.

Та тут ціле гніздо!

Хотів ще раз ударити, але в мені вже прокинулась совість. Простягнув молоток Володі:

— Тепер ваша черга.

Володя відмовився:

— Он хай ваш товариш спробує.

Павло Євгенович кркнув, намертво вчепився в молоток. Підступив до стіни. Я вже знав, що він не зупиниться, поки не проколупає її наскрізь. Ще подумав: "Ну, зараз

агати посиплються!" Та наче відрізало: як не грів чуба Павло Євгенович, він не видобув більше жодної мигдалини.

— Все! — Розчарований Павло Євгенович стояв по коліна в глині, а порожня стіна глузливо світила йому в обличчя.

Що ж, буває й таке. Природа теж уміє жартувати не гірше людей.

Потім ми пили чай. Точніше, чаєм вгостив нас Володя. Дістав із рюкзака похідний примус, дволітровий казанок, — казанок аж сяяв, такий був начищений, не те що в нас: у попелі й сажі, — коробку з цукром, коробку з печивом, зовсім уже мініатюрний чайничок для заварки. Все те було акуратно запаковане в поліетиленових мішечках. Коли вода закипіла, сполоснув чайничок окропом, насипав заварку, знову залив окропом, накрив спеціально пошитим з поролону мішечком, щоб краще умліла заварка. Розіслав цератову скатертинку і не висипав — виклав в акуратні стовпчики рафінад та печиво.

— Кухлі є?

Ну який же каменяр, що поважає себе, та не матиме кухля!

Я дістав тристаграмовий, Павло ж Євгенович, крекнувши, вивудив із свого рюкзака півторалітровий кухлище: весь посуд у нього був до пари господареві: кухоль так кухоль, ложка так ложка, а в мисці можна було запросто плавати. Він і агати поцінував за їхніми розмірами: чим більший, тим серцю миліший.

Володя розлив по кухлях окріп, додав заварки. Густа бурштинова заварка духмяніла так, що ми одразу повтикалися в кухлі носами.

Пили — смакували кожен ковток.

— Що-що, а в Москві таки вміють заварювати чай! — сказав Павло Євгенович, перевернувши вверх дном свій кухлище.

— А я не з Москви, — відповів тихо Володя. Йому наче аж незручно було, що Павло Євгенович не вгадав.

— А звідки ж?

— Я трохи південніше.

І назвав місто, розташоване на півдні України.

— Та я ж там не раз бував! — вигукнув я.

З'ясувалося, що й зупинявся в готелі поблизу заводу, на якому працює Батанов. Гора, як то кажуть, із горою...

Розпрощалися ми з ним наступного ж дня: у Володі кінчалася відпустка. Записали телефони, адреси, запросили один одного при нагоді заходити в гості.

III

Мені першому випало погостювати у Володі.

Маю непосидючу роботу, майже кожен місяць посилають у відрядження. Скарги, листи, гострі сигнали, заплановані й незаплановані поїздки по всій Україні, зустрічі й розмови з майбутніми героями нарисів, критичних статей, фейлетонів — журналістське метушливе життя, коли і вгору глянути ніколи, коли нерви як мичка. І як затишний вогник, як тиха заводь при бистрині — думки про каміння. Які, де б ти не був, куди б

тебе не носило, чекають терпляче на тебе, виглядають довірливо вічками, просяться ласкаво до рук: візьми, подивися, помилуйся — все забудь, заспокойся. Від скількох стресів вони мене рятували, скільки гірких думок погасили. І чомусь найчастіше, перебираючи кам'яні свої скарби, я згадував Володю.

Тож коли наш редактор на знак особливої милості (таке з ним зрідка траплялося) запропонував мені вільну тему (їдь, куди хочеш, пиши, про що хочеш, але за тиждень поклади великий нарис на стіл), я купив квиток у місто, де жив Батанов.

Стояла середина серпня. Південне місто мліло під сонцем, од будинків, од хідників пашіло жаром, асфальт плавився й прилипав до підошов. Всі мешканці міста були такі засмагли, наче не вилазили з пляжів. Я нещадно пітнів у своєму костюмі, у сорочці з довгими рукавами й краватці і, добравшись до номера, пішов одразу ж під душ. Вода була тепла і майже не остуджувала розпарене тіло. Лягав, розкидавши руки-ноги, не в спромозі поворухнутись.

Потім, трохи прийшовши до тями (надворі вже вечоріло, хоч задуха, здавалося, ставала ще більшою), зводився, підходив до телефону. Піднімав рурку, і рурка мокріла одразу ж. Набирав один й той же номер.

Відповідав молодий жіночий голос.

— Володю? Володі немає. Ще не прийшов.

— А ви не забули нагадати йому, щоб він мені подзвонив?

— Ні, не забула.

— Так чому ж він не дзвонить?

— Він дуже пізно повертається.

— А вранці?

— Вранці він біжить на роботу.

Дивна робота: з ранку і майже до півночі!

— Передайте, хай подзвонить, коли б не прийшов. Я чекатиму, добре?

— Передам. До побачення.

Клала рурку, а я намагався уявити, яка вона з себе. Молода й симпатична. І дуже схожа на свого чоловіка. Той же голос спокійний, та ж стримана мова. Недарма ж кажуть, що з роками чоловік і жінка стають схожі одне на одного, наче близнята. Якщо вони живуть, звісно, у злагоді.

Телефон озвався, коли я вже й не ждав. Піднімаючи рурку, глянув на годинник: пів на дванадцяті.

— Володя?

— Добрий вечір, Миколо Степановичу!

— Краще скажіть: доброї ночі. Ви чого не озивалися?

— Боявся вас розбудити.

— Володю, коли ми зустрінемося? Я, можна сказати, спеціально приїхав...

Він так довго мовчав, що я подумав, чи не обірвався зв'язок.

— Володю! Ви мене чуєте, Володю?

— Чую... Ви скільки ще пробудете?

— Я їду в неділю. Увечері.

— Тоді давайте в неділю вранці. Вас це влаштує?

— Звісно ж, влаштує!

— Тоді зранку й приїжджайте... Може, вам якась допомога потрібна?

— Дякую, Володю. Хіба що напишете за мене нарис, — засміявся я.

— Тоді до побачення, Миколо Степановичу!

Все ще всміхаючись, я поклав рурку на місце.

Володя жив у будинку, що їх прозвали "хрущовками". Прохідні, ковбасою, кімнати, сумісний санвузол. Кухонька, де не розминутися й двом, комірчини для взуття й одягу винесені аж до спальні. Два сорок од підлоги до стелі, п'ять поверхів — і жодного ліфта. Зараз ми кепкуємо з цих будинків, але на початку п'ятдесятих, коли мільйони сімей жили в жахливих квартирних умовах, ми були й цьому раді. Краще вже отакі інкубатори, аніж помпезні й потворні палаци, які зводилися по всіх наших містах як пам'ятник одній і тій же людині. Вище од всіх, далі од всіх, в тім числі й од людей.

Батанови жили на п'ятому поверсі.

— Хоч ніхто не ходить по голові, — сказала Оля, дружина Володина, з якою я перемовлявся по телефону.

— І не буде інфаркту, — додав жартома Володя.

Обоє, здається, належали до тієї рідкісної породи людей, які ніколи й ні на що не скаржаться. Життя одне, то навіщо його ще псувати додатковими проблемами? Тим більше що вони вхитрилися так перепланувати квартиру, що вона, ця квартира, мала більш-менш пристойний вигляд. Перебудували своїми руками, а вірніше, руками Володі.

Перше, що впадало в очі, це була стінка. Між двома першими кімнатами. Володя викинув стіну, а натомість зробив щось подібне до величезної, од підлоги до стелі, вітрини. Вкомпонував сухе, химерно переплетене дерево, розташував довільно полиці, заставивши їх не посудом, не кришталевиими вазами, а корінням, ретельно обструганим, відшліфованим і полакованим: кожен корінець вражав фантастичним малюнком, це був суціль витвір природи, облагороджений рукою людини. Тут же сяло й каміння. Розкішні кольори й візерунки агатів, червоний вогонь халцедонів, небесна блакить бірюзи, весняна зелень хризопразів, фіолетовий блиск аметистових друз. Дерево й камінь. Камінь і дерево. З великим смаком підібрані одне до одного.

— Самі розставляли?

— Разом із Олею. Вона в мене художник.

Да-а, нічого не скажеш! У мене втричі багатша колекція, а поруч із цією має вигляд набагато бідніший.

— Де ви ріжете й поліруєте камінь?

Володя підійшов до письмового столу. Натис якусь кнопку, і в полірованій тумбі щось загуло. Дверцята здригнулись, від'їхали набік, появилася полиця з невеликим верстаком. Плексигласове чудо: фортуна, струбцина, мотор — все було сховане в прозорий футляр. Вода подавалася двома гумовими трубками, такі ж дві трубки

відводили воду в раковину.

— І не забризкує? — З мене, коли різав каміння, патьоки текли.

— Все ж у футлярі. Замкнений цикл.

Отаку б машинку мені! У ванній, де я прилаштувався різати каміння, був щоразу потоп.

— А шліфувати? Полірувати?

Володя натискає ще одну кнопку. І з другої тумби виповзає ще одне плексигласове чудо. Кожна деталь у ньому продумана, все сяє нікелем. Тут і не схочеш — візьмешся за чисту ганчірку: протирати щоразу.

— Самі все робили?

— Сам. — Володя любовно погладжує рукою плексигласову стінку.

Потім пили чай. Із тістечками, що їх спекла спеціально до мого приходу Оля. Чай був такий же духмяний, як у Іджевані, а тістечка самі танули в роті.

Ласуючи тими тістечками, я все думав, як би замовити Володі отаку машинерію. Різати, полірувати, шліфувати каміння. Бо дружина вже погрожує зі мною розвестися.

— Зараз не зможу, — відповів мені Володя.

— День і ніч пропадає на роботі! — сказала Оля якось аж сердито. — Скоро там і ночуватиме. Діти вже забули, який у них і тато. Вранці встають — тато вже побіг на роботу. Увечері спати лягають — тата ще немає з роботи.

— Ну, мушу ж я закінчить установку! — заперечив Володя.

— Яку установку?

— Установку. Для напилювання.

— І довго ви її ще будете кінчати?

— Не знаю ще й сам. Якби ж були готові деталі. А то доводиться все діставати самому.

— Ви спитайте, куди його зарплата йде! — знову втрутилася Оля.

— Ну, Олю, ми ж не сидимо голодні!

— Тільки й того. Наче ти оту установку робиш для себе, а не для заводу. Могли б дати гроші...

— Хто ж їх мені дасть: діставати з-під поли? Як я за них звітуватиму?

— От-от, гроші хай жінка дає. — Оля немов сердилась, а разом не могла пригасити вибачливої якоїсь посмішки: бачите, який він у мене? Що з таким маю робити?

— Може, ви розкажете, для чого та машинерія? — У мене вже прокинулася професійна цікавість.

— Ну, якщо вам цікаво... — Володя немов тільки й чекав, що я його про це запитаю. — Ви знаєте, що таке напівпровідник?

— Трохи знаю. — Я писав колись на цю тему нарис. Про вчених, які працюють в галузі напівпровідникової електроніки. Цілі прилади на невеликих пластинах.

— Тепер уже на таких пластинах вміщують цілі схеми. Але й це вже не межа. Весь світ давно перейшов на плівки. Товщина — соті мікрона... Ну, з чим би порівняти... — Глянув на мій не такий уже й густий чуб. — Коли покласти поруч із такою плівкою

нацтоншу волосину, то волосина здаватиметься товстелезною колодою. Й отака одна плівочка з успіхом замінює сотні, а то й тисячі пластинок. Ціла обчислювальна машина на одній плівці!

— То ви їх виробляєте?

— Виробляємо, — одразу ж спохмурнів Володя. — Сімдесят відсотків браку. І це ще вважається неабияким досягненням. Премії, перехідні прапори... А моя установка працюватиме без браку!

— Як же ви цього доб'єтесь?

— А ось дивіться сюди. — Володя узяв чистий аркуш паперу, олівець, сів до столу. — Я вам краще намалюю, щоб було зрозуміліше.

— Володю, може, Миколі Степановичу те й не цікаво! — зауважила Оля: саме повернулася з кухні. І до мене: — Він вас замучить.

— Ні, ні, мені справді дуже цікаво! — Я боявся образити Володю. — Давайте, Володю, показуйте.

Хоч Володя мені пояснював докладно і довго, я до кінця всього так і не зрозумів. Мова йшла про вакуум, у якому напильють плівки, — чим глибший вакуум, тим менше браку, — про якісь принципово нові деталі, аналогів яким Володя не чув і не бачив, хоч перечитав гори літератури: іноземної й нашої ("Півроку пропадав у бібліотеках, до Москви навіть їздив"), доводилося самому все придумувати ("Так це ж уже винахід, Володю!" — "Ну, так уже й винахід. Просто довелося поворушити сірою речовиною"), про пошуки й невдачі, про ночі, коли і вві сні не було того, щоб установка працювала нормально, — або хтось її краде, або вона на очах розвалюється, — проснешся, серце з грудей як не вискочить; ну й доводиться діставати багато що на руках, в нього особистого відділу постачання немає. Щоки його порожевіли, очі блищали. "Зате глянули б, яка красуня! Хто не проходить — зупиниться". — "Гляну, якщо покличете". Я вже бачив свою газету і нарис у ній: про винахідника. Матеріал сам плив до рук. Треба лише почекати, коли установка почне видавати продукцію. "Так це ж революція ціла, Володю!" — "Ну, так уже й революція! Просто дивитися бридко на той узаконений брак. Я як прийшов на завод, то все не міг повірити, що нікому це не пекло". — "Мабуть, що й не пекло". — "Ну, мені ж запекло". — "А начальство як поставилося до вашої ідеї?" — "Позитивно, як же ще! — Тут Володя, щось пригадавши, всміхнувся: — Навіть директор кілька разів підходив. Не кажу вже про головного інженера. На Дошку пошани казали дати портрет. Та я відмовився". — "Чому, Володю?" — "А як щось не вийде?" — "Ви у свою установку не вірите?" — "Вірити вірю, тільки я забобонний. Не кричи "гоп!", поки не перескочиш". — "І скоро ви збираєтесь сказати оте "гоп!"? — "Скоро. За місяць, мабуть, і впораюсь".

Отак і проговорили ми з ним півдня: все про його установку. Потім знову повернулися до того, що нас найбільше ріднило: до каміння. Володя розпитував мене, де я встиг побувати, які трофеї привозив із мандрівок: слухав жадібно, наче дитина.

— Уявляю, яка у вас колекція!

— Атож, чималенька. Двадцять же років збираю. Приїдете в гості — все покажу.

— Обов'язково приїду. Дайте тільки покінчити з установкою. Я навіть половину відпустки на неї потратив.

Вже прощаючись, попросив Володю, як тільки доведе установку до кондиції, подзвонити: не йшов з голови майбутній нарис.

— Подзвоню. Обов'язково.

Гаряче потис мені руку.

А коли я прийшов на вокзал, щоб сідати на поїзд, то очам своїм не повірив: на пероні біля входу стояв Володя Батанов.

— Якими вітрами, Володю?

Він усміхнувся ясным своїм усміхом, простягнув мені невеликий пакет.

— Що це? — Пакет був важкий, наче в ньому лежала гиря.

— У вагоні подивитесь. Давайте я піднесу ваш портфель.

І як я не протестував, таки відібрав.

Провів до вагона і довго махав мені вслід рукою.

Коли я зайняв своє місце й розгорнув Володин пакунок, то очам своїм не повірив: агат! Половина тієї мигдалини, яку Володя нам показав під час знайомства в Іджевані. Червона блискавиця на синьому тлі.

Невже він за ці кілька годин відрізав, відшліфував, відполірував?

Милувався — не міг намілуватись. І думав, що обов'язково напишу про Володю Батанова.

Обов'язково!

Хай тільки закінчить свою установку.

IV

Згодом (минуло й справді трохи більше місяця) Володя мені подзвонив. Веселий, збуджений голос:

— Готова, Миколо Степановичу!

— Вітаю, Володю! Коли приїжджати?

— Не поспішайте.

— А то чому?

— Установка-то готова, але треба перемонтувати лінію. Вам доводилося бувати на напівпровідниковому заводі?

Доводилось. Коли писав нарис про вчених. Перед тим, як завести у цех, одягли, наче хірурга. Стерильний халат, біла шапочка, такі ж білі на ноги панчохи. "Ви знаєте, який ступінь чистоти наших напівпровідників? — спитав інженер, який мене супроводжував. — Уявіть ешелон на шістдесят вантажних вагонів. У кожному вагоні по шістдесят тонн напівпровідників. Так от, на весь той ешелон всього один грам домішок. Тому й дотримуємося найсуворішої чистоти". Зайшли у цех — море жіночих голів у білосніжних хусточках. Перед кожною стоїть мікроскоп, припаюють до мініатюрних пластинок провіднички. Робота — до снаги хіба що Сядристу. З дня у день, по вісім годин. "Привели якомсь доярок із підшефного колгоспу, — розповідав інженер. — На екскурсію. Подивилися вони, як працюють наші жіночки, та й кажуть: "Ні, краще доїти

ще по двадцять корів, ніж отак над мікроскопами гибіти!"

— Треба міняти всю технологію.

— А дирекція?

— Підтримує. Для чого ж я тоді й робив установку!

— А установка працює?

— Як штик! І ніякого браку. Ви чуєте, Миколо Степановичу, — ніякого!

— Вітаю, Володю! Як тільки закінчите — кличте!

— Обов'язково покличемо. Почекайте ще трохи.

Чекав місяць, другий чекав. Вже й півроку сплигло, а Володя все не озивався. Аж якось увечері (було це вже в квітні) пролунав телефонний дзвінок:

— Миколо Степановичу?

— Володя? Чого так довго мовчав?

— Та-а... Ви нікуди не збираєтесь, Миколо Степановичу?

— Поки що нікуди. Як установка?

— Ніяк... Я зараз у відпустці. То, може, підскочу до Києва.

— Приїжджайте, Володю! Обов'язково... Так що з установкою?

— Нічого... Приїду — розкажу.

— То я чекаю, Володю!

— Ага... До побачення.

Клацнуло, обірвало зв'язок. А я все ще тримав у руці рурку. Щось вразило мене, щось наче у Володі змінилось. Вже поклавши рурку, зрозумів: голос! Наче й не Володя зі мною розмовляв: натовлена, збайдужіла до всього людина.

Що ж там із ним скоїлось? Невже якесь нещастя? З дітьми, з Олею? Не знав, що й думати.

V

Володя появився у мене в суботу. Перед цим подзвонив:

— Ви дома, Миколо Степановичу?

— Дома. Ви звідки дзвоните?

— З вокзалу. Як до вас добратись?

Пояснив, сказав, що чекаю. Дружина з самого ранку пішла до дітей, так що, слава богу, нікому буде бурчати: "В нас не квартира, а прохідний двір!" Хоч знайомі в мене бувають двічі на рік. Однадила.

Пішов на кухню готувати сніданок: треба ж погодувати хлопця з дороги. Дістав пельмені, вкинув у окріп. Прокип'ятив, одцідив у друшлякові, облив холодною водою — і на сковороду. Заварив свіжий чай, дістав вівсяне печиво — делікатес кондитерської промисловості Києва. Наче овес за океаном вирощують і завозять його до нас разом із кавою. Тому й появляється печиво раз на рік, щоб не забували смаку.

Я ще порався на кухні, коли подзвонив Володя.

Він став мов ще вищий. Спортивна куртка, джинси, через плече модна сумка. Світла чуприна, світлі приязні очі, в усмішці біліють зуби.

— Ну, добридень, Володю! Та ви ніскілечки не змінились!

Хоча змінився, і змінився помітно. Якось втома лежала на його обличчі, воцо в нього аж узялось отією ледь помітною сірою плівкою, яка буває в старих людей.

— Я на хвилинку.

— Ніякої хвилинки! Кладіть сумку, мийте руки, будемо снідати.

Він і їв якось аж знехотя: зжував кілька пельменів, заходився коло чаю.

— Я зранку звик тільки чай. Вип'ю чаю — і на роботу.

— І досі до пізньої ночі пропадаєте?

— Кінчилось, — сумно всміхнувся. — Приходжу додому, як і всі нормальні роботяги: одразу ж після зміни.

— Тож-то дружина задоволена!

— Та задоволена. — Поморщився. Глянув на мене, і щось наболіле промайнуло в очах. — Мені тепер нема чого на заводі затримуватись.

— А установка?

— Що установка! — Махнув так рукою, наче я нагадав йому щось дуже прикре. Одставив чашку, подякував, запитав, щоб уникнути, мабуть, неприємної для нього розмови: — Колекцію покажете?

Ведучи його до кімнати, я думав: "Таки там у нього щось скоїлося". Але не став запитувати: бачив, що це йому неприємно.

Він мені сам про все розповів. Після того, як подивився колекцію. Ми сиділи в кріслах, він тримав на колінах коробочку з-під цукерок, де були викладені найменші сердоліки й агати — ціла веселка, застигла у камені. Гладив їх довгими чутливими пальцями, і якась наче хмаринка набігала на його вродливе обличчя. Отоді й сказав:

— Кінець моїй установці, Миколо Степановичу.

— Як то — кінець?

— А отак: розкуркулили... Та що про це й говорити! — махнув безнадійно рукою.

— Стривайте, стривайте, Володю, я щось вас не розумію. Ви ж самі мені дзвонили, що установка готова.

— Дзвонив, — болісно усміхнувся Володя.

— І що працює як штик, — повторив я його вислів. — Жене продукцію без ніякого браку. Казали мені це чи не казали?

— Ну, казав.

— Так навіщо ж її було розкуркулювати?

— Не вірите, Миколо Степановичу? Я теж спершу не вірив. Лаявся з начальником цеху, бігав до головного інженера, до самого директора навіть прорвався: криком кричав. Вони ж, коли я установку закінчив, замалим не цілували мене. Молодець, Володю, геніально, Володю! А я, дурень, і вуха розвісив. Уже бачив не одну — десяток таких установок. В усьому цеху, на всіх лініях. Та що там у нас: по всій нашій країні, на всіх напівпровідникових заводах. Десятки, сотні мільйонів зекономлених карбованців! Яка голова не піде обертом?.. Ви знаєте, коли моя установка запрацювала, я того вечора приніс додому торт і пляшку шампанського. На іменини не приносив... Ех, що й говорити!

Він поклав коробку на стіл, нервово сплів пальці. На обличчі його ожила давня мука.

— От ви скажіть, Миколо Степановичу: є в нас такий закон, щоб судили байдужих людей?

— Їй-бо, Володю, не знаю. Це треба юристів питати.

— Я б їх усіх — по найвищій статті. Усіх до одного!

— За віщо ж ви їх так, Володю? — не втримавсь я од сміху.

Він докірливо глянув на мене. Глухо сказав:

— От ви смієтесь, а мені вити хотілося, коли мою установку розкуркулювали.

— Та хто розкуркулював? Начальник цеху? Директор?

Володя не відповів. Опустив голову, роздивлявся свої переплетені пальці. Потім звів на мене гарячі очі, спитав:

— Як ви думаєте, до чого ми з такими порядками докотимось?

— З якими, Володю?

— З байдужістю нашою. Хай усе хоч і крізь землю провалиться, лиш би мене ніхто не чіпав. Лиш би мені спокійненько на світі жилося. Краще браку вісімдесят відсотків, ніж зайва морока...

— З чим морока, Володю? Установка ж уже працювала?

— А лінія?.. А міняти технологію?

Мені дещо стало прояснюватись.

— То начальство не схотіло міняти технологію?

— Чому ж не хотіло? Хотіло, — усміхнувся саркастично Володя. — Обіцяло майже щодня. Ось місячний план виконаєм. Ось кварталний. Продукцію приймають, премія йде — кому од хорошого кращого захочеться? Зайву мороку на плече? Батанову? Так Батанов теж не обділений, йому навіть премію видали за установку, в наказі відзначили. Батанову сидіти б і мовчати, а не головою битися в стінку. Не кричати, дивлячись, як установку його розкуркулюють.

— Так хто розкуркулював?

— Роботяги, хто ж іще! Тому моторчик потрібен, тому якась деталь. Установка ж стоїть, припадає пилюкою, хтозна-коли й пригодиться, то гріх із неї чогось і не поцупити. За місяць всю вительбушили, одна коробка лишилась. Там же кожна деталь на вагу золота... У нас знаєте які є "мурахи"? Завод зупини — за тиждень розтягнуть. Не лишиться й фундаменту.

Я слухав Володю і думав, що так цього лишати не можна. Він же, мабуть, за цим і приїхав до мене.

— Ви коли збираєтесь додому, Володю?

— Сьогодні увечері. Ось і квиток.

— Давайте зробимо так: ви їдете спокійно додому, а я постараюся вирватись до вас якщо не на цьому тижні, то на наступному. Як тільки домовлюсь із редактором, так і приїду.

Володя здивовано глянув на мене, потім, зрозумівши, похитав головою:

— Не треба, Миколо Степановичу.

— Ви що, боїтесь?

— Мені боятися нічого. Тільки нічому це вже не допоможе: установки назад не повернеш.

— Але ж треба кого слід покарати! Розповісти всю цю історію!

Та він знову похитав головою:

— Не треба. В мені уже все перегоріло. Ви думаєте, я один на заводі так обпікся? То нащо й ворухити?

— Як же ви працюватимете там далі, Володю?

— А отак, як усі: аби день до вечора. Обпікся на молоці — воду студитиму.

І як я його не вмовляв, як не переконував, він затявся на своєму: не треба мені приїжджати... Установці все одно не допоможеш. З установкою покінчено: раз і назавжди.

Говорив про установку як про живу істоту. Яку взяли й живцем вительбушили. У нього на очах.

Прощаючись, сказав:

— Добре, що хоч каміння в мене лишилось. Я тепер роблю на заводі, а перед очима — мої камінці. І Оля задоволена: не пропадаю день і ніч на заводі.

VI

Хоч Володя й заперечував проти того, щоб я виносив цю історію на шпальти газети, вона, ця історія, довго не давала мені спокою. Мені хоч чимось хотілося допомогти Батанову, адже так недовго до повної зневіри, отієї байдужості, про яку сам же Володя запитував, чи є такий закон, щоб оддавати за неї під суд. В мене серце щеміло, коли я знову й знову пригадував розмову з Володею, його глухий голос, його згаслий вид. Вид людини, яка вже нічого не жде од життя. В тридцять років, у розквіті сил!

В перші дні я тільки про Володю й думав. От мине з'їзд журналістів (я був обраний делегатом), і я обов'язково поїду на Володин завод. Вчеплюся намертво в отих усіх начальників, які погубили установку Батанова. Я вже бачив свою майбутню статтю — на дві колонки, не менше, навіть заголовок до неї придумав: "Як украли у держави десятки мільйонів", лишилося тільки перебути з'їзд, а там одразу ж піду до редактора, попрошусь у відрядження.

З'їзд відбувся, і був мій виступ на ньому (кажуть, що вдалий), виступ, до якого я готувався більше місяця, а потім редактор покликав мене й запитав, чи хочу я поїхати в Німецьку Демократичну Республіку: туди якраз вирушала делегація до міста-побратима. На два тижні. Ну як я міг од такого відмовитись?! Тим більше що я жодного разу не був за кордоном.

Я, звісно, одразу ж погодився, вирішивши, що справа з Володею трохи потерпить, там все одно ж уже не допоможеш нічому, я поїхав у Німеччину і привіз звідти стільки матеріалу цікавого, що вистачило на серію нарисів, тим більше що редактор сказав себе не обмежувати: протягом місяця я писав нарис за нарисом, в кожен номер недільний, на три повні колонки, я пірнув у той матеріал із головою, і якщо іноді

спливала думка про Володю, я її одразу ж і проганяв: хай потім, зараз все одно не зможу поїхати. Тим більше що й Володя мені не дзвонив, не нагадував, а дзвонити мені не давав той же матеріал, що його обов'язково мав викласти в нарисах. Хто хоч раз всерйоз брався за перо, той зрозуміє мій стан: без повної віддачі нічого й думати написати щось путнє.

Володя вдруге появився у мене, коли я саме закінчував останній свій нарис.

Знов попередній з вокзалу дзвінок: чи не заважатиме? Чи можна приїхати? Косячись одним оком на недописану фразу, я промимрив, що можна, звичайно, що радий буду побачити, і, рурку поклавши, гарячково захопився за перо: викласти хоч конспективно думки, щоб не забути. В мені проснулася досада, що перебили, а разом почала ворухитися й совість, що так і не з'їздив на той Володин завод. Міг би з'їздити, аби по-справжньому захотів, два-три дні знайшлися б завжди, тому я з перебільшеною радістю кинувся одчиняти двері, коли пролунав дзвінок.

— А, Володя, заходьте!

— Не заважатиму?

— Ви? Як вам не соромно! — На столі лежав незакінчений нарис.

— Я на хвилинку.

— Ну, так уже й на хвилинку. Роздягайтеся, заходьте.

Скинув куртку, зняв кепочку, а сумку не лишив у коридорі — поніс із собою. І, до кімнати ступивши, став одразу ж її розкривати.

— У відрядження, Володю?

— У відрядження — за власний рахунок. До Москви їду, на виставку. "Дивовижне у камені" — чули?

Не тільки чув, але й пощастило на тій виставці побувати. Ходив із залу в зал — не міг од вітрин одірватись. Особливо вразили мініатюри москвича Коробкова. Картини з агата (не мозаїка — природний малюнок), взяті у вишукану металеву рамку під старовину. В основному пейзажі: не вірилося, що їх не людина писала — сліпа природа. "Та чи така вона вже й сліпа?" — думалось, коли милувався тими картинами.

— Коробков? Ми з ним листуємось. Це він мене й запросив узяти участь у виставці.

— І на заводі вас відпустили?

— А я вже на заводі не працюю. З заводом у мене докінчено.

— Де ж ви працюєте?

— Перейшов у Худфонд.

— І що ж ви там робите?

— В основному жіночі прикраси. Та ще от... — Він уже діставав із сумки чималенький пакунок. Розгорнув обережно, поклав переді мною на стіл. — Ось.

— Що це?

Хоча б міг і не питати.

Перстень! Величезний, що й руку можна в нього просунути. Ніжне плетиво скані, благородні лінії ясного металу. А посередині, де належалося бути вставці з коштовного каменя, фантастичним бутоном розквітла аметистова друза. Сліпучо-гострі кристалики

спалахували фіолетовим відблиском, переливалися, тремтіли, як ртуть.

— Боже, яка краса!

— Подобається?

— Слухайте, Володю, це чудо! В жодному музеї не бачив нічого подібного!

Тоді Володя ще раз поліз до сумки.

— А це моя остання робота. Позавчора й закінчив.

Ще більший, персневі до пари, кулон. Навмисне грубий ланцюг, наче викуваний в кузні. Різкі ламані лінії, що збігалися од країв до середини. Щось середньовічне, старовинне, сотнями років позначене. І такий же, тільки значно більший, бутон аметистовий.

Я не витримав, узяв, притулив за ланцюг до стіни — стіна враз наче осяялась. Очей би не відводив од дивовижного цього кулона.

— По заводу не скучаєте? — спитав згодом Володю.

— А по чому скучати? — спитав у свою чергу Володя. — По "давай, давай, давай"? По штурмівщині щомісячній? Узаконеному бракові?

— А по установці? Установка не сниться?

— Снилася, тепер перестала. Лобом стіни не пробити, Миколо Степановичу.

І я, проводжаючи Володю, подумав: "А може, це все й на краще? Навіщо ворушити старе, коли він щасливий новим?"

Після цього Володя вряди-годи до мене подзвонював. "Як працюється? Прекрасно! Задоволений? Дуже! Я лише тепер став по-справжньому жити, Миколо Степановичу. Вірите: іноді ночі не сплю — ескізи виношую". Нова робота, як видно, заповонила його з головою, я вже й не нагадував йому про установку: нащо травмувати людину?

В художніх салонах, куди я частенько навідувався, стали появлятися Володині вироби: персні, брошки, сережки, кулони. Камінь і мельхіор. Сердолік, агат, хризопраз, бірюза. Я одразу ж їх упізнавав: Володя вже мав свій почерк — почерк справжнього майстра. Всі його вироби відзначалися фантазією, оригінальністю, досконалістю форми. І не було двох подібних. В кожному кулоні чи брошці щось нове, неповторне. Вони не довго й залежувалися на прилавках салонів, і я був радий за Володю. Я сам, не витримавши, розорився на гарнітур: перстень, сережки, брошку. На іменини дружині. Дружина тепер, не розстається з моїм подарунком, хоч у неї є прикраси із золота. Але хіба їх можна порівняти з Володиними!

Коли Володя одного разу приїхав (він тепер став частіше навідуватися до Києва) та побачив на дружині свої прикраси, то аж образився:

— Навіщо ви це зробили?

І десь за два місяці, якраз на Восьме березня, ми одержали од нього невелику посилочку. Розкрили й замерли: браслет з іджеванських агатів! Переливається, сяє кольоровим камінням. І художня листівка: прохання до дружини прийняти скромний цей подарунок.

— Нічого собі "скромний"! — Дружина вже приміряла браслет. І я вперше подумав, що в моєї жінки дуже красива рука. На двадцятому році одруження! — Такі браслети

тільки цариці носили!

— Володю! — сказав я Володі, коли він завітав до мене під час чергового приїзду до Києва. — Якщо ви ще раз надумаете прислати щось подібне, я перестану з вами вітатись.

— Ну навіщо ви так? Я ж од щирого серця.

— Знаю, що од щирого. Але більше так не робіть. Це ж ваша робота, Володю, та ще й немалі гроші коштує.

— Хоч вашій дружині сподобалось?

— Не те слово, Володю! І на ніч не скидає.

Володине лице освітілося втіхою.

— Ваша дружина коли іменинниця?

— У грудні. Тільки попереджаю іще раз: не здумайте щось надіслати. Відправлю назад.

— Я не про те. У вас є непотрібне вам золото?

— Золото?

— Коронки, персні старі.

— Та, здається, щось є. — Я все не міг зрозуміти, до чого він хилить.

— А показати можете?

— Десь у дружини...

— Ні, так, щоб ваша дружина не знала. Пошукайте, Миколо Степановичу!

Заінтригований, я підвівся, пішов до спальні: там дружина тримала всі свої коштовності. Знайшов біленьку коробочку, виніс Володі.

— Ось.

Володя відкрив коробочку, схилився роздивляючись. Золотий відблиск ліг йому на обличчя, загравав у очах. Обережно дістав персні (там були навіть наші весільні), викладав на долоню.

— Оцього вистачить. А це заберіть.

— Що ви надумались, Володю?

— Ви хочете зробити своїй дружині подарунок? — запитав у свою чергу Володя. — На все життя.

— Ну, цього, по-моєму, хоче кожен порядний чоловік...

— Тоді ви їй подаруєте брошку. Ось приблизно таку.

І, діставши із сумки, поклав мені на долоню готову вже брошку. В золотому листі зелений, як весняна трава, камінець. Він здавався таким глибоким, що зір у ньому тонував. А довкола переливалися росинами мініатюрні перлини.

— Що за камінь, Володю?

— Уральський смарагд.

— Смарагд?.. Тоді цій брошці не скласти ціни! — Володя кинув головою:

— Сім тисяч, не менше.

— Хто ж її купить, Володю?

— Вже купили, Миколо Степановичу.

— Якась, мабуть, артистка?

— Артистка, — посміхнувся Володя, — з універмагу. А чоловік її завідує базою. Не знають, куди гроші дівати.

— Ой, глядіть, Володю, щоб не привело це вас до біди!

— До якої біди? — стенив плечима Володя. — Камінь, золото вони дали мені самі. Довелося тільки перлини дістати. Так це ж уже дрібниці. Я не спекулюю, не перепродую: беру тільки за свою роботу.

— А із золотом робота хіба не заборонена?

— А що в нас дозволено? — розсміявся Володя. — Всі тихцем обходять закон. Так що не я один... Так будемо брошку робити?

— Де ж я візьму смарагд?

— Смарагд і не потрібен — поставимо хризопраз. Вигляд буде не гірший. Ви ж каменярь, вам не ціна потрібна — краса.

Умовляв мене гаряче. Так йому, мабуть, хотілося зробити нам подарунок. — Гаразд, Володю, — врешті погодився я. — Але при одній умові: матеріал мій, а за роботу я вам плачу до копійчки.

Брошка тепер — одна із найулюбленіших прикрас моєї дружини. Надіва її на великі лише урочистості, й жінки об ту брошку очі зривають. Я не взяв брошки, поки не витягнув із Володі, скільки з мене за роботу. Розрахувався одразу ж.

А Володя після того надовго замовк.

І от новина: Батанов під слідством. За незаконні операції з дорогоцінним камінням і золотом. Він лише краєчком торкнувся тих операцій: щось у когось купив, щось обміняв, щось одремонтував, на лаву підсудних в першу чергу сядуть інші, але й Володі не уникнути покарання.

І я теж збираюся на суд: попрошу слова. Буду говорити вже про інших злочинців. Про людей, які обікрали державу на десятки мільйонів, занедбавши Володину установку. Які вбили в Батанові все: творчий запал, віру в справедливість нашого ладу і, по суті, штовхнули його на цей злочин. Які й зараз спокійно сидять на своїх теплих місцях, і їх не мучать ніякі докори совісті. Так чому їх не судять? Чому?

— Гаразд, Володю, — врешті погодився я. — Але при одній умові: матеріал мій, а за роботу я вам плачу до копійчки.

Брошка тепер — одна із найулюбленіших прикрас моєї дружини. Надіва її на великі лише урочистості, й жінки об ту брошку очі зривають. Я не взяв брошки, поки не витягнув із Володі, скільки з мене за роботу. Розрахувався одразу ж.

А Володя після того надовго замовк.

І от новина: Батанов під слідством. За незаконні операції з дорогоцінним камінням і золотом. Він лише краєчком торкнувся тих операцій: щось у когось купив, щось обміняв, щось одремонтував, на лаву підсудних в першу чергу сядуть інші, але й Володі не уникнути покарання.

І я теж збираюся на суд: попрошу слова. Буду говорити вже про інших злочинців. Про людей, які обікрали державу на десятки мільйонів, занедбавши Володину

установку. Які вбили в Батанові все: творчий запал, віру в справедливість нашого ладу і, по суті, штовхнули його на цей злочин. Які й зараз спокійно сидять на своїх теплих місцях, і їх не мучать ніякі докори совість Так чому їх не судять? Чому?